

Akty przeproszenia w polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych

Daniel Dzienisiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
dzienis@amu.edu.pl

Streszczenie

Przeprosiny występujące w tekstach zamieszczanych na kartach pocztowych nie były dotąd przedmiotem analiz lingwistycznych, dlatego też celem niniejszego artykułu jest zbadanie oraz porównanie aktów przeproszenia obecnych w treści polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na pocztówkach. Przeprowadzona analiza objęła lokalizację przeprosin w tekście, ich cechy pragmatyczno- i formalnojęzykowe, akty obudowujące przeproszenia w ramach formuł przeprasających oraz przewinienia będące bodźcami przeprosin. Wyniki badania dowodzą, że między rozpatrywanymi językami występują różnice w zakresie liczby oraz częstości stosowania aktów przeproszenia. Trudno jednoznacznie wskazać przyczynę tego stanu rzeczy, jednak można domniemywać, że źródłem tych rozbieżności (w odniesieniu do badanego materiału) można upatrywać m.in. w różnicach kulturowych – fakt, iż Rosjanie stosują akty przeproszenia rzadziej niż Polacy, może stanowić rezultat mniejszej autonomii jednostki oraz większego dystansu władzy w kulturze rosyjskiej. Różnice dotyczą także usytuowania aktów przeproszenia w strukturze wiadomości oraz rodzaju przewinień będących bodźcami przeproszeń. Ponadto wykazano, iż w obu językach nadawcami aktów przeproszenia oraz obudowujących je aktów grzecznościowych są głównie kobiety. Analiza prowadzi do wniosku, że rozpatrywane akty cechuje szablonowość, która jest podyktowana konwencją gatunkową charakterystyczną dla wiadomości pocztówkowych.

Słowa kluczowe: akty przeproszenia, akty mowy, pragmatyka językowa, karty pocztowe

Abstract

Speech Acts of Apology in Polish and Russian Postcard Messages

Apologies appearing in postcard texts have not been the subject of linguistic studies so far. Therefore, the aim of this article is to examine and compare the acts of apology in Polish and Russian postcard messages. The conducted analysis concerns the location of apologies in the structure of messages, their pragmatic and formal characteristics, speech acts which co-constitute apology formulas and actions that cause speakers to perform acts of apology. The results of the study show that there are differences between both languages in terms of the number and frequency of acts of apology. It is difficult to clearly indicate the reasons for this state of affairs, but it can be presumed that they should be sought, among others in cultural

differences. The fact that Russians use acts of apology less frequently than Poles might be the result of less individual autonomy and greater power distance. Also, differences in the location of acts of apology in the structure of messages and the type of actions that cause senders to apologize have been identified. Moreover, it has been shown that in both languages the senders of apologies are mainly women. The analysis leads to the conclusion that the examined acts of apology are formulaic, which is the result of conforming to the convention of postcard messages.

Key words: speech acts of apology, speech acts, pragmatics, postcards

1. Wprowadzenie

Akty przeproszenia były dotychczas przedmiotem licznych opracowań językoznawczych. Od momentu powstania koncepcji aktów mowy były one przede wszystkim rozpatrywane z perspektywy ich funkcji i formy (zob. np. Fraser, Nolen 1981, Edmondson 1981, Olshtain, Cohen 1983). Z czasem jednak optyka badawcza została wzbogacona m.in. o ujęcie socjolingwistyczne oraz lingwokulturologiczne (zob. np. Lipson 1994, Reiter 2000, Sugimoto 1997).

W perspektywie pragmatycznojęzykowej przeproszenia uznawane są za akty illokucyjne, tj. akty, które komunikują intencje nadawców. W klasycznej typologii aktów mowy autorstwa Johna L. Austina zostały one włączone w skład aktów behawitalnych (ang. *behabitives*), tj. wypowiedzeń grzecznościowych, które informują o stosunku nadawcy do konkretnej sytuacji (Austin 1962: 150–163). Z kolei John R. Searle zaliczył przeproszenia do aktów ekspresywnych (ang. *expressives*), mówiących o stanie psychicznym nadawcy w odniesieniu do określonego wydarzenia (Searle 1969: 65–67). Wszelako spotykane są również inne ujęcia klasyfikacyjne. Przykładowo, Renate Rathmayr, wskazując na imperatywną formę rosyjskich czasowników performatywnych *извини(-те)* oraz *просту(-те)*, dochodzi do wniosku, że przeproszenia mogą być także aktami dyrektywnymi – zdaniem badaczki formy trybu rozkazującego czasownika mają bowiem na celu pobudzenie adresata do zmiany jego stosunku wobec nadawcy (Ратмайр 2003: 62–65; por. Авакимян, Перельгут 2010). Natomiast Neĭla A. Trofimowa uważa, że przeproszenia są aktami hybrydowymi i poliintencjonalnymi, które realizują takie intencje komunikacyjne, jak usprawiedliwienie, przyznanie się do winy oraz okazanie emocjonalnej awersji w stosunku do zachowania mówiącego (Трофимова 2008: 35; por. Агаркова, Путилина 2017: 33). Ponadto akty przeproszenia mogą służyć do ułatwiania przebiegu komunikacji językowej, niekiedy wręcz go warunkując. W tej kwestii wypowiada się m.in. Marina M. Wołkowa,

która zauważa, że w strukturze dialogu przeprosiny mogą stanowić zarówno akt stymulujący (inicjatywny), jak i reaktywny (Волкова 2011: 100).

Warto omówić także charakterystyczne cechy rozpatrywanych aktów. Anna Wierzbicka eksplikuje przeproszenie następująco: «wiem, że zrobiłem coś co było dla ciebie złe / sądzę że możesz czuć do mnie coś złego z tego powodu / mówię: żałuję że to zrobiłem / mówię to bo chcę żebyś nie czuł do mnie nic złego» (Wierzbicka 1983: 130). Zbliżoną eksplikację odnajdujemy również w pracy Mariny J. Głowinskiej, por.: „1) X извиняется перед Y-ом за P, 2) X сделал P, плохое для Y-ка, 3) X сожалеет о P, 4) X хочет, чтобы Y простил его, 5) X говорит словесную формулу, принятую для этого, 6) X говорит это потому, что хочет, чтобы Y знал, что X сожалеет о P и поэтому простил его”¹ (Гловинская 1993: 210).

Jak zauważa Anna Rudyk (2015: 91), polski performatyw *przepraszam* był dotąd przedmiotem zainteresowania licznych językoznawców, m.in. Ewy Masłowskiej (1991), Małgorzaty Marcjanik (1995, 2000), Alicji Gałczyńskiej (2002), Żanety Kozickiej-Borysowskiej (m.in. 2002, 2003, 2008) oraz Zofii Czapigi (2007). Stosunkowo dużo uwagi grzecznościowym aspektom aktów przeproszenia poświęciła M. Marcjanik. Badaczka utrzymuje, że w polszczyźnie funkcja komunikacyjna przeproszenia może być realizowana przez różne typy aktów. Autorka wyodrębnia przeproszenia „właściwe”, które przekazują ogólną treść: „Mówię, że żałuję, że zrobiłem coś, co było dla ciebie złe” (np. *O, przepraszam, pochlapałam ci podkoszulek*), jak również akty niebędące przeproszeniami właściwymi, które komunikują treść: „Mówię, że wiem, że robię coś, co może być dla ciebie złe, ale robię to z ważnego powodu” (np. *Przepraszam, że przychodzę tak bez zapowiedzi*). Zdaniem lingwistki w języku polskim spotykana jest także trzecia grupa aktów, które zasadniczo pełnią funkcję przeproszenia, jednak nadrzędną intencją, jaką realizują, jest usprawnianie interakcji (np. *Przepraszam, czy dobrze idę na ulicę Kopernika?*)² (Marcjanik 2000: 219).

¹ Tak jak ma to miejsce w przywołanych wyżej wyjaśnieniach, także M. M. Wołkowa akcentuje element żalu za popełnione przewinienie oraz dążenie do poprawy stosunków między partnerami, zob.: „Извинение – это речевое действие, совершаемое говорящим вследствие осознания им вины за какой-либо проступок перед адресатом с целью исправить отрицательное впечатление и вернуть гармоничные отношения” (Волкова 2011: 100).

² Natomiast Żaneta Kozicka-Borysowska pod pojęciem „przeproszenie” rozumie zarówno przeprosiny będące rezultatem przekroczenia norm, jak i te, które są efektem przenikania się kilku illokucji, m.in. przeproszenia za zaburzenie spokoju poprzedzające prośby o informacje (np. *Przepraszam, która godzina?*) (Kozicka-Borysowska 2002: 382). Tę ostatnią grupę badaczka określa mianem „przeproszeń działań”, które odróżnia od przeproszeń za przewinienie. Istotą przeproszeń działań nie jest bowiem reagowanie na wykroczenie, lecz inicjowanie nowych czynności, m.in. takich jak pytanie o zgodę na podjęcie działania (np. *Przepraszam, czy mogę otworzyć okno?*) (Kozicka-Borysowska 2002: 385–387).

Według M. Marcjanik w polszczyźnie najczęściej można zaobserwować przeproszenia bezpośrednie, tj. konstrukcje zawierające w swojej strukturze czasownik performatywny *przepraszam*. W sensie strukturalnym są one najprostszą postacią aktu przeproszenia, która może być używana we wszystkich typach kontaktu. Akty pośrednie są spotykane rzadziej i przybierają m.in. formy *Wybacz*, *Przykro mi* oraz *Nie gniewaj się*³ (Marcjanik 2000: 222; por. Ożóg 1990: 48).

Dotychczas wiele uwagi poświęcono również rosyjskojęzycznym aktom przeproszenia. Ałła A. Akiszyna i Natalia I. Formanowskaja konstatują, że w języku rosyjskim przeproszenia za niewielkie przewinienia są z reguły wyrażane za pomocą formuł: *Извини(-те)* i *Извини(-те), пожалуйста*. Z kolei formuły *Прости(-те)* i *Прости(-те), пожалуйста* mogą nieść znaczenie przeproszenia zarówno za niewielkie, jak i za znaczące wykroczenia⁴. Do grona najczęściej używanych konstrukcji składniowych w aktach przeproszenia w języku rosyjskim badaczki odnoszą: *Извини(-те) / Прости(-те) за* + rzeczownik w formie biernika oraz *Извини(-те) / Прости(-те) за то, что* (АКИШИНА, ФОРМАНОВСКАЯ 1978: 110).

Należy także nadmienić, że rosyjscy badacze wyodrębniają dwa rodzaje aktów przeproszenia – prośbę o wybaczenie oraz przeproszenie: formuły *простите* i *прошу прощения* uznawane są za prośby o wybaczenie, podczas gdy wypowiedzi zawierające w swojej treści czasownik *извините* są klasyfikowane jako akty przeproszenia. Wszelako Irina A. Szczerbakowa utrzymuje, że powyższe rozgraniczenie jest zbędne, ponieważ wszystkie z wymienionych formuł stanowią typowe sposoby wyrażania intencji przeproszenia w języku rosyjskim i są wariantami tego samego gatunku mowy (ЩЕРБАКОВА 2012: 148–149).

Na użytek niniejszego tekstu warto przywołać także rezultaty analizy rosyjsko- i anglojęzycznych aktów przeproszenia przeprowadzonej przez Tatianę W. Łarinę⁵ (Ларина 2007: 88). Na podstawie dokonanego porównania autorka dochodzi do wniosku, że akty

³ Kazimierz Ożóg, oprócz powyższych, do grona przepraszeń pośrednich zalicza również takie formuły, jak: *Czuję się tak głupio*, *Strasznie mi głupio z tego powodu* (Ożóg 1990: 51). Natomiast Ż. Kozicka-Borysowska włącza w ich skład także następujące formuły: *Wiesz, czasem tak bywa*; *No stało się, nie chciałam*; *Wiesz, czasem tak bywa* (Kozicka-Borysowska 2002: 387).

⁴ Również autorzy opracowania leksykograficznego pt. *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* wskazują na różnice między tymi leksemami, podkreślając m.in. fakt, że czasownik *извините* nie sugeruje, iż przewinienie było poważne oraz nie implikuje żalu za popełniony czyn, podczas gdy performatyw *простите* jest stosowany w sytuacji zaistnienia znaczącego wykroczenia, którego nadawca żałuje swego postępowania. Ponadto użycie wyrazu *извините* koncentruje uwagę wyłącznie na osobie odbiorcy, zaś *простите* – zarówno na adresacie, jak i na przewinieniu (opis większej liczby różnic między tymi performatywami zob. в Апресян 2004: 892–895). Leksemy *извинить*, *простить* oraz ich derywaty stanowią elementy bezpośrednich aktów przeproszenia (ЩЕРБАКОВА 2012: 150).

⁵ Badaczka odnosi się także do rezultatów innych opracowań o charakterze porównawczym, jak np.: Owen 1983, Trosborg 1987, Holmes 1990, Suszczyńska 1999.

przeproszenia częściej występują w interakcjach podejmowanych przez przedstawicieli kultury angielskiej – są one bowiem wypowiedziane zarówno w wypadku zaistnienia rzeczywistych przewinień, jak i z przyczyn czysto grzecznościowych. Z kolei Rosjanie przepraszają głównie wtedy, gdy dopuszczają się jakiegoś wykroczenia. Zdaniem badaczki węższy katalog sytuacji wymagających zastosowania aktu przeproszenia jest rezultatem charakterystycznej dla Rosjan mniejszej autonomii osobistej. Dlatego też czynności, które dla Anglików oznaczają naruszenie przestrzeni osobistej, nie są interpretowane w analogiczny sposób przez Rosjan. Według T. W. Łariny kolejną przyczyną rzadszego sięgania po akty przeproszenia przez Rosjan jest większy dystans społeczny obowiązujący w kulturze rosyjskiej. Powoduje on, iż osoby o wyższym statusie z reguły nie są skłonne do przepraszania osób postawionych niżej (rodzice rzadko przepraszają dzieci, wykładowcy studentów, szefowie pracowników itp.). Autorka zwraca również uwagę na fakt, że przeproszenie nie jest przez Rosjan postrzegane jako szlachetny gest, lecz stanowi przede wszystkim oznakę przyznania się do winy (Ларина 2007: 90–92).

W dalszych rozważaniach w ślad za przywołanymi wcześniej stanowiskami badawczymi akty przeproszenia będą rozumiane jako akty póliintencjonalne, które wyrażają ogólną treść „Mówię, że żałuję, że zrobiłem coś, co było dla ciebie złe” (Marcjanik 2000: 219) oraz mogą realizować takie intencje komunikacyjne, jak żal za popełnione wykroczenie, samokrytyka, usprawiedliwienie czy chęć zadośćuczynienia za przewinienie. Powyższe intencje komunikacyjne nie muszą wszelako być werbalizowane jedynie przez bezpośrednie i pośrednie akty przeproszenia, lecz mogą być również wyrażane za pomocą innych aktów o zbliżonej do przeproszeń intencji komunikacyjnej lub obudowujących je w ramach rozbudowanych struktur zwanych formułami przeproszeniowymi (więcej zob. dalej).

2. Przedmiot i cel badań

Celem artykułu jest dokonanie opisu oraz porównania aktów przeproszenia stanowiących element polsko- i rosyjskojęzycznej korespondencji pocztówkowej. Przegląd literatury pozwala skonstatować, że akty przeproszenia konstytuujące treść wiadomości przesyłanych na pocztówkach nie były dotąd badane przez językoznawców. Wydaje się jednak, że z uwagi na specyfikę gatunkową tekstów umieszczanych na kartach pocztowych, podjęcie tej problematyki może stanowić uzupełnienie wiedzy o funkcjonowaniu przeproszeń w ramach różnych gatunków tekstu. Prezentowane badanie wpisuje się w szerszy kontekst analiz prowadzonych na materiale polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomości pocztówkowych

dotyczących ich właściwości gatunkowych oraz pragmatycznojęzykowych⁶. Analogiczne opracowanie zostało poświęcone bowiem aktom podziękowania (Dzienisiewicz 2021a), wcześniej analizie poddaliśmy zaś wartości werbalizowane w treści życzeń (Dzienisiewicz 2020, Dzienisiewicz 2021b).

Omawiana analiza została przeprowadzona na materiale liczącym blisko 5000 polsko- i około 3000 rosyjskojęzycznych wiadomości przesłanych na papierowych kartkach pocztowych (widokówkach, kartkach okolicznościowych oraz kartach z zaproszeniami) w drugiej połowie XX oraz na początku XXI wieku⁷. Decyzja o zgromadzeniu tradycyjnych, tj. nieelektronicznych, pocztówek była podyktowana autentycznością tego typu tekstów: są one bowiem oryginalnymi tworam językowymi, które zostały wykorzystane w prywatnej korespondencji, nie zaś gotowymi, przeznaczonymi do masowego reprodukcji formułami (jak ma to często miejsce w przypadku kartek elektronicznych). Zebrane teksty ukazują zatem rzeczywistą praktykę językową Polaków i Rosjan w zakresie formułowania aktów przeproszenia.

W tym miejscu pragniemy zauważyć, że pomimo zgromadzenia obszernego materiału badawczego nie udało nam się wyodrębnić z niego równie pokaźnej liczby aktów przeproszenia – wyekscerpowano bowiem jedynie 139 aktów w języku polskim oraz 22 akty w języku rosyjskim. Fakt ten pokazuje, że w strukturze wiadomości pocztówkowych, w których dominują akty życzeń, pozdrowień oraz zaproszeń, przeproszenie stanowi akt o marginalnym charakterze. Niewielką liczbę aktów przeproszenia w rosyjskojęzycznych tekstach można przypuszczalnie złożyć na karb mniejszej w porównaniu z kulturą polską autonomii jednostki w kulturze rosyjskiej. Cecha ta sprawia, że katalog sytuacji wymagających użycia aktu przeproszenia jest węższy w społeczeństwie rosyjskim niż w kulturze polskiej (szerzej o tej kwestii zob. w pracy Puchała 2012). Kolejnym istotnym czynnikiem mogącym wpływać na znacznie mniejszą liczbę rosyjskojęzycznych aktów przeproszenia jest duży dystans władzy (dystans społeczny), który jest również charakterystyczny dla kultury rosyjskiej (por. Hofstede, Hofstede 2007). Jak bowiem wspomniano, w społeczeństwach odznaczających się tą cechą nie jest przyjęte, aby osoby o

⁶ Należy podkreślić, że przedstawiane badanie aktów przeproszenia zawiera także komponent kulturowy, albowiem porównywane są w nim nie tylko teksty napisane w rozpatrywanych językach, lecz również posługujące się nimi wspólnoty kulturowe.

⁷ Rozpatrywane wiadomości zostały wysłane w okresie od drugiej połowy lat 40. XX w. do pierwszej dekady XXI w. Poddane analizie karty pocztowe zostały pozyskane od kolekcjonerów za pośrednictwem mediów społecznościowych oraz antykwariatów. Proces zbierania materiału badawczego został szczegółowo opisany w artykule Dzienisiewicz, Wierzchoń 2017.

wyższym statusie społecznym (rodzice, opiekunowie, nauczyciele, zwierzchnicy) przepaszali swoich podwładnych bądź podopiecznych. Uwarunkowanie to wpływa na rzadsze niż np. w kulturze angielskiej stosowanie aktów przeproszenia (w tej kwestii por. wspomnianą wcześniej pracę T. W. Łariny – Ларина 2007: 92).

Aby zamierzona analiza zyskała możliwie wyczerpujący charakter, analogicznie do przeprowadzonych wcześniej badań skupiliśmy się na kilku aspektach aktów przeproszenia, takich jak:

- 1) ich usytuowanie w ramach tekstów pocztówkowych,
- 2) ich formalno- i pragmatycznojęzykowe właściwości,
- 3) akty dopełniające akty przeproszenia w obrębie formuł przepaszających.
- 4) przyczyny przeproszenia (przewinienia).

W naszych rozważaniach skoncentrowaliśmy się również na takich parametrach, jak płeć i relacja łącząca komunikantów (w aktach, w których ustalenie tych danych było możliwe na podstawie analizy treści wiadomości – z uwagi na masowy sposób pozyskiwania materiału nie zawsze było to bowiem wykonalne⁸, ponieważ dotychczasowe obserwacje innych aktów mowy dowiodły, iż czynniki te mogą wpływać na ich językową formę, a co za tym idzie – na strategię komunikacyjne partnerów interakcji).

3. Usytuowanie aktów przeproszenia w treści wiadomości

Ogląd materiału wykazał, że w polskojęzycznych tekstach zamieszczanych na kartach pocztowych akty przeproszenia najczęściej spotyka się w dopisku oznaczonym skrótowcem *PS* lub jego odmianami graficznymi, m.in. *P.S.* bądź *PS.* (71,6% polskojęzycznych wiadomości). Z reguły występują one na początku postscriptum bądź po zwrocie adresatywnym rozpoczynającym dopisek (51%), zob. np.:

⁸ Dla unaocznienia tych kwestii poniżej przytoczono dane liczbowe dotyczące płci nadawców wiadomości zawierających analizowane akty przeproszenia: 1) w polskojęzycznych tekstach: kobiety – 82, mężczyźni – 37, grupy złożone z kobiet i mężczyzn – 20; 2) w rosyjskojęzycznych tekstach: kobiety – 12; mężczyźni – 0; grupy złożone z kobiet i mężczyzn – 10. Powyższe informacje dowodzą, że w materiale dominują wiadomości pisane przez kobiety, w rosyjskojęzycznych tekstach nie odnotowano zaś żadnych wiadomości autorstwa mężczyzn. Warto także wspomnieć, iż określenie innych charakterystyk biolektalnych partnerów interakcji, przede wszystkim wieku, jest niemożliwe na podstawie analizy treści wiadomości. Teksty te były gromadzone w sposób zapośredniczony, co sprawia, iż nie dysponujemy „pozatekstowymi” danymi na ich temat (niekiedy możliwe jest jedynie orientacyjne określenie wieku partnerów za pomocą zawartych w tekście określeniami nazw stopni pokrewieństwa, jak np. *dziadek* i *wnuczka*). Dlatego też parametr wieku partnerów interakcji nie został uwzględniony w badaniu.

Najserdeczniejsze Życzenia „Wesołych Świąt” przesyła Ir. Pelzner.

P.S. Nie mogłam być u Pani. Przepraszam.

Rzadziej przeproszenia występują na dalszej pozycji w ramach postscriptum (20,6%),
por.:

Moc gorących pozdrowień z Mielna przesyła Maria, Tomek i Edytka.

P.S. Dojechaliśmy szczęśliwie. Dopiero dzisiaj, tj. w sobotę, była piękna pogoda. Pozdrowienia dla „czarnego” Stasia i Bartusia. **Przepraszam za pismo, ale piszę na kolanie.**

Z kolei 6,9% materiału stanowią akty umiejscowione w dopisku, który nie został oznaczony skrótowcem *PS*, zob. np.:

Moc najserdeczniejszych życzeń spod namiotu przesyłają kochanej Cioci Irena i Janek.

Ostatni tydzień spędziłam leżąc b. chora na grypę z powikłaniami. **Dlatego przepraszam b. za pismo.** Do szybkiego zobaczenia.

Natomiast 11,8% aktów przeproszenia zaobserwowano na początku wiadomości bądź bezpośrednio po inicjalnej formule adresatywnej. Zob. np.:

Bardzo przepraszam, że nie zawiadamiam Pani osobiście, lecz jestem już na wakacjach.

Egzaminy pozdawałem, lecz jeszcze nie wiem, czy zostałem przyjęty. Jeśli chodzi o moich kolegów, to wiem tylko, że Rysiek Michalak wycofał się po matematyce. Zasyłam wiele pozdrowień (...)

Niemal 9% aktów wystąpiło zaś w pozycjach zbliżonych do centrum wiadomości. Zob. np.:

Z okazji „Międzynarodowej Zabawy Młodzieżowej” zasyłam koledze najserdeczniejsze życzenia i **równocześnie przepraszam że piszę dopiero teraz.** W całym Rzeszowie dłuższy czas nie było pocztówek z widokami miasta lub okolicy (...)

W tekstach napisanych w języku rosyjskim – pomimo znikomego udziału przeproszeń – zauważalne jest mniejsze zróżnicowanie lokalizacji w porównaniu z polskojęzycznymi wiadomościami. Niekiedy akty przeproszenia następują po podpisie sygnalizującym

zakończenie zasadniczej treści wiadomości, tj. znajdują się w pozycji dopisku nieoznaczonego skrótowcem *PS* (28,6%). Zob. np.:

Уважаемые Мария Федоровна, Юра! Поздравляем Вас с праздником весны 1982 г. Желаем Вам всего самого наилучшего, а главное здоровья.

Целую, Тая

Письмо получила. Напишу. **Извините.**

Częściej jednak spotykane są one w postpozycji do aktu życzeń oraz w prepozycji do podpisu, tj. w końcowej części treści zasadniczej (71,4%). Por. np.:

Дорогие Аня, Танечка и Женья!

От всей души поздравляем вас с наступающим Новым 1991 годом! Желаем вам счастливого нового года, здоровья, радости! **Извините, но просьбу пока выполнить не могу, нет ничего.** Целуем (...)

Analiza dowodzi, że akt przeproszenia nigdy nie występuje w charakterze centralnego bądź inicjalnego elementu rosyjskojęzycznych tekstów.

Przedstawione dane wskazują, że w wiadomościach formułowanych w obu językach występują istotne rozbieżności w sferze lokalizacji aktów przeproszenia. Jak bowiem odnotowano powyżej, Polacy umiejscawiają przeproszenia głównie w treści dopisku, podczas gdy Rosjanie z reguły sytuują je w prepozycji do podpisu. Obserwacja ta świadczy o odmiennych wzorcach tekstowych obowiązujących w rozpatrywanych wspólnotach językowo-kulturowych oraz potwierdza wcześniejszą konstatację dotyczącą peryferyjnego charakteru aktów przeproszenia w treści wiadomości pocztówkowych.

4. Formalno- i pragmatycznojęzykowe własności aktów przeproszenia

4.1. Akty przeproszenia w polskojęzycznych wiadomościach

Badanie wykazało, że w polskojęzycznym materiale dominują akty o charakterze bezpośrednim, zawierające w swojej treści performatyw *przepraszam* (łącznie 106 aktów⁹). W tej grupie przeproszeń bezpośrednich najczęściej spotykane są wypowiedzi, w których

⁹ W nawiasach przytacza się liczbę aktów odniesionych do poszczególnych grup.

przewinienie werbalizowane jest w wypowiedzeniu podrzędnym dopełnieniowym według modelu *przepraszam, że* (49), zob. np.: *Przepraszam, że nie przyszedłam się pożegnać, ale przypominałam sobie o tym jak już byłam rozebrana i wymazana kremem; Przepraszam Cię, Rajmund, że tak długo milczałam, ale teraz jestem zabiegana od rana do wieczora; Przepraszam, że dopiero teraz odpisuję, ale mieliśmy szereg poważnych kłopotów, tak że nie było głowy na inne ważne sprawy.* Niekiedy nadawcy dążą do zwiększenia mocy illokucyjnej aktów w tej formie poprzez zastosowanie okolicznika stopnia *bardzo* (16; zob. np.: *Bardzo przepraszamy, że znowu zapomnieliśmy o dniu 26.VII; Bardzo przepraszam, że na czas nie wysłałem Ci życzeń w dniu Twoich Imienin; Bardzo przepraszam, że zaraz nie napisałam, ale Danka dopiero przyjechała w niedzielę rano, a wiecie jak to w domu*) oraz form adresatywnych (13; zob. np.: *Przepraszam Cię bardzo, że nie przyjechałam. Obawiam się podróży. Przyjadę jesienią; Przepraszamy was bardzo, że nie mogliśmy do was przyjść tak jak żeśmy się umówili; Darku, przepraszam Cię, że dopiero teraz wysyłam tą obiecaną widokówkę, ale niestety wakacyjny czas potrafi robić różne niespodzianki*). Nie wykryto zależności pomiędzy użyciem aktów w tej formie a płcią oraz typem relacji łączącej partnerów – wprawdzie większą liczbę aktów zaobserwowano w wiadomościach autorstwa kobiet, jednak trudno mówić o prawidłowości w zakresie ich użycia, gdyż większość zgromadzonych tekstów została napisana przez kobiety.

Duża liczba aktów przeproszenia w języku polskim realizuje również schemat *przepraszam + za co* (34), zob. np.: *Przepraszam za niestaranne pismo, bo piszę na ciszy poobiedniej; Przepraszam za opóźnienie, lecz bardzo trudno było mi zdobyć Wasz adres; Przepraszam za brak znaczka na kartce świątecznej, gdyż uszło to mojej uwadze przez roztargnienie.* Akty w tej formie przeważają w tekstach autorstwa kobiet. Czasami w ich treści występuje okolicznik stopnia *bardzo* (7; zob. np.: *Bardzo przepraszam za tak długie milczenie, ale nie mogę ostatnio podolać swym obowiązkom; Bardzo Cię przepraszam za kłopot, sprawiony moim listem*), formy adresatywne (3; zob. np.: *Marysiu, b. Cię przepraszam za ten list, że coś takiego zaistniało; Basieczku – przepraszam za kłopot i fatywę, ale przyjaciółka zaopatrzyła mnie na tę podróż (...)*) oraz znaki wykrzyknienia (1; zob.: *Przepraszam za te bazgroły!!!*). Zastosowanie tych środków językowych ma na celu zwiększenie siły illokucyjnej aktów.

Przewinienie bywa także wyrażane za pomocą wypowiedzenia pozornie współrzednego przeciwstawnego *przepraszam, ale*¹⁰ (8), zob. np.: *Przepraszam, ale nie zabrałam Waszego nowego adresu*. Akty w tej formie odnotowano wyłącznie w korespondencji kobiet. W treści niektórych z nich występują modyfikatory przysłówkowe *bardzo* i *serdecznie* (5; zob. np.: *Bardzo przepraszam ale ze względu na ten wyjazd przyjadę 20.06.*; *Serdecznie przepraszamy, ale nasz kurs nie może się odbyć w sobotę 9.V.64*) oraz formy adresatywne (1; zob.: *Pani Janinko, bardzo Panią przepraszam, ale nie będę mogła zrealizować tego, bo mi bardzo pilna sprawa wypadła*).

W jednej wiadomości kierowanej przez kobietę do mężczyzny zaobserwowano zaś akt przeproszenia z performatywem *przepraszam* oraz intensyfikatorem *bardzo* zawierający w swojej strukturze wypowiedzenie podrzędne warunkowe, zob.: *Jeżeli przekręciłam nazwisko, to bardzo Ciebie przepraszam, ale jak sam widziałeś, miałam twój adres prowizorycznie napisany*.

Natomiast w kilku wypadkach czasownik *przepraszam* został umiejscowiony w postpozycji do wypowiedzenia informującego o przedmiocie przeprosin, od którego został oddzielony kropką lub przecinkiem (4), zob. np.: *Nie mogłam być u Pani. Przepraszam; (...) wiem, że jestem często niedobra, przepraszam*. Wśród nadawców aktów w tej formie przeważają kobiety.

Okazjonalnie w celu wzmocnienia siły illokucyjnej aktu następuje także powtórzenie performatywu *przepraszam*, które jest sygnalizowane za pomocą sformułowania *jeszcze raz*¹¹ (2), zob. np.: *Przepraszam, że jest inne wydanie tej książki, ale zapodziałam gdzieś tą waszą i udało mi się odkupić taką. Treść jest na pewno taka sama, a to przecież najistotniejsze. Jeszcze raz przepraszam, łączę pozdrowienia dla całej rodziny!*. Należy zauważyć, że wyrażenie to jest operatorem warunkującym spójność tekstu – jego zastosowanie umożliwia reduplikację czasownika performatywnego bez zaburzania spójności tekstu, który to zabieg służy wzmocnieniu siły illokucyjnej aktu.

Z kolei w dopisku do jednej wiadomości zaobserwowano przeprosiny nieprecyzujące przewinienia nadawcy, które przyjmują postać wyrażenia *Wielkie Przeprosiny*.

¹⁰ Dotychczasowe badania nad aktami przeproszenia wskazują, że spójnik *ale* sygnalizuje ekspresywnie nacechowaną replikę (np.: *Przepraszam, ale ja tego nie wymyśliłam*) lub informację, która jest nieznana odbiorcy (np.: *Przepraszam, że tak długo cię nie odwiedzałam, ale chorowałam*). W niektórych wypadkach spójnik ten jest elipsoidalny i wówczas akt przyjmuje postać bezspójnikową (np.: *Przepraszam cię, (ale) zapomniałam*) (Kozicka-Borysowska 2002: 384).

¹¹ Łączenie form performatywu *przepraszam* jest często spotykanym zabiegiem, mającym na celu zwiększenie mocy illokucyjnej aktu (zob. Marcjanik 2000: 229).

Nieliczne bezpośrednie akty przeproszenia w języku polskim realizują również model *sorry* + *za co* (3), zob.: *SORRY ZA TE SMUTY (SMUTY OD SERCA), ALE PRÓBOWAŁAM BYĆ ROMANTYCZNA; Sorry za błędy i pismo; Sorry za błąd*. Występują one w korespondencji partnerów połączonych relacją koleżeńską¹².

Niektóre akty o charakterze bezpośrednim zawierają w swojej budowie także orzeczenia złożone (4). W części z nich odnotowano formy czasu przeszłego czasownika *chcieć* (2), zob.: *Chciałem Cię przeprosić, że w czasie pobytu w Sopocie byłem cały czas nieswój; Chciałam Was przeprosić, że tak długo nie pisałam*. Poza tym zaobserwowano wypowiedzi z formą czasu teraźniejszego czasownika *pragnąć* (2), zob.: *Bardzo mi przykro, że nie mogłam być na dworcu o godz. 18:00. Pragnę Ciocę za to bardzo przeprosić (...); Pragniemy Cię bardzo przeprosić (...)*. Akty w tej formie spotykane są głównie w wiadomościach autorstwa kobiet – spostrzeżenie to koresponduje z tezą o większej grzeczności językowej kobiet w porównaniu z mężczyznami¹³. Zdaniem badaczy konstrukcje z orzeczeniami złożonymi są bowiem uznawane za bardziej grzeczne niż wypowiedzi zawierające w swojej strukturze orzeczenia proste¹⁴ (Marcjanik 2000: 228).

Jak wspomniano wcześniej, w polskojęzycznym materiale pośrednie akty przeproszenia są reprezentowane mniej licznie niż ich bezpośrednie odpowiedniki (łącznie 37). W tej grupie aktów najczęściej spotykane są konstrukcje z czasownikiem *wybaczyć* (20). Z reguły przewinienie jest w nich wyrażane za pomocą wypowiedzenia podrzędnego dopełnieniowego wedle schematu *wybaczyć, że* (11), zob. np.: *Wybaczyć, że Ci nic nie napisałem, ale byłem nieobecny w domu i stąd to wszystko; Wybaczyć, że Cię nie odwiedziłam, ale zabrakło mi czasu*. Niekiedy aktom w tej formie towarzyszą zaimki odnoszące się do mówiącego (2; zob. np.: *Aniu, wybaczyć mi, że nie mogłem przyjść w sobotę*) oraz formy adresatywne (3; zob. np.: *Sławeczko, wybaczyć, że w wirze codziennych problemów nie złożyliśmy Tobie życzeń w lipcu; Kochanie, wybaczyć mi że nie piszę listu, ale nie mam czasu*).

¹² Dotychczasowe badania wskazują, że czasownik performatywny *sorry* jest stosowany wyłącznie w gronie młodych rówieśników (Marcjanik 2000: 222). Cechuje się on ograniczoną łączliwością składniową, gdyż z reguły przyjmuje postać zdania pojedynczego, jednak bywa również elementem wypowiedzenia złożonego podrzędnie, np.: *Sorry, że cię nie zauważyłam* (Marcjanik 2000: 228–229).

¹³ Wniosek dotyczący częstszego użycia grzecznościowych aktów mowy przez kobiety formułuje Dorota Mazan (1994) oraz Kazimierz Ożóg (1990), odpowiednio w rezultacie badań nad językiem męskich i kobiecych listów oraz nad językiem mówionym mieszkańców Krakowa. Za relewantnością tego twierdzenia w kontekście materiału będącego przedmiotem zainteresowania w niniejszym artykule przemawia fakt, iż przywołane analizy były prowadzone w latach 80. oraz na początku lat 90. XX w., tj. w okresie częściowo zbieżnym z czasem powstania rozpatrywanych wiadomości pocztówkowych. Analogiczne twierdzenie w odniesieniu do języka rosyjskiego zostało zawarte w pracy Земская, Китайгородская, Розанова 1993.

¹⁴ Ze względu na stopień grzeczności wyrażany przez te formy mogą one być – w dużym uproszczeniu – uszeregowane następująco: *chciałbym przeprosić* – *chciałem przeprosić* – *chcę przeprosić* – *przepraszam* (zob. Marcjanik 2000: 228).

Nieliczne akty przeproszenia z czasownikiem *wybacz* zawierają w swej treści dopełnienie określające przewinienie wyrażone za pomocą konstrukcji *wybacz + za co*¹⁵ (2), zob.: *Wybacz za pismo, ale zaraz mam P.K.S.*; *Wybaczcie mi za śmiały i odważny list, który upokorzył mnie*. Akty w tej formie spotykane są wyłącznie w wiadomościach autorstwa mężczyzn.

Jednokrotnie bodziec przewinienia jest zaś werbalizowany za pomocą wypowiedzenia pozornie współrzędnego przeciwstawnego, zob.: *Wybacz mi tak długie milczenie, ale nie zależało to ode mnie – sprawy rodzinne*. W innym wypadku czasownik *wybacz* następuje po akcji usprawiedliwienia, zob.: *Listu Ci nie piszę, bo nie mam czasu, wybacz*.

Z kolei trzykrotnie zaobserwowano realizację rozbudowanego modelu *proszę wybaczyć*, zob. np.: *Dziękuję za list i proszę wybaczyć, nie mogłam być w Gdańsku na umówioną godz.*; *Proszę mi wybaczyć nieobecność przy familijnym składaniu życzeń, ale jestem duchem obecny w tych uroczystych chwilach (...)*. W jednym wypadku siła illokucyjna aktu została wzmocniona za pomocą sformułowania *jeszcze raz*, zob.: *Przepraszam bardzo za tych kilka słów z Ciechocinka, gdzie wypoczywam po roku męczącej pracy. Jeszcze raz proszę wybaczyć*.

Oprócz tego odnotowano akty zawierające w swojej treści konstrukcję *nie gniewaj się* oraz jej warianty (6; zob. np.: *Nie gniewaj się, że do Ciebie nie pisałem*; *Kochana, nie gniewaj się, że Ci tyle nie odpowiadałam na list, ale w tym tygodniu postaram się napisać do Ciebie*; *Nie gniewaj się za moje milczenie*), *przykro mi* (4, zob. np.: *Bardzo mi przykro, że nie mogłam być na dworcu o godz. 18:00*; *Strasznie mi przykro, że do naszej korespondencji wdarła się duża nieścisłość*; *Bardzo mi przykro, ale nie będę mogła przyjechać do domu w najbliższą sobotę (...)*) oraz modalizator *niestety* (3; zob. np.: *Niestety zapomniałam wrzucić ten list i wysłałam go dopiero 4 I 66*; *Marek, niestety nie mogę przyjechać w tym miesiącu do Poznania*¹⁶).

Pozostałe akty przeproszenia o charakterze pośrednim są spotykane jednostkowo (łącznie 6). Należą do nich np. akty z formami *daruj* (zob.: *Daruj, że nie przesyłam na adres*

¹⁵ Konstrukcja ta powstała prawdopodobnie w rezultacie interferencji modelu *przepraszam + za co*.

¹⁶ Zauważmy, że akty, w których strukturze zaobserwowano modalizator *niestety*, mogą budzić pewne wątpliwości interpretacyjne. W przeciwieństwie do wskazanych wcześniej aktów nie werbalizują one bowiem obiektu przeproszenia (tj. adresata), w związku z czym nie jest możliwe jednoznaczne określenie, czy wyrażają one intencję przeproszenia. Wydaje się, że mogą one być uznane za pośrednie akty przeproszenia wyłącznie na podstawie obecności modalizatora, który wyraża żal z powodu zaistniałej sytuacji. Z uwagi na fakt, iż wypowiedzenia komunikujące takie intencje, jak wyraz żalu, usprawiedliwienie czy chęć zadośćuczynienia za wykroczenie są częstymi elementami przeprosin (zob. omówiony dalej model struktury przeproszenia zaproponowany w pracy Cohen, Olshtain 1981), samo wystąpienie aktu mówiącego o żalu może wywoływać skojarzenia z aktem przeproszenia.

prywatny, ale moja mózgowica nie może go zapamiętać) i ubolewam (zob.: *Ubolewam nad tym, że nie mogłam przyjechać do Ciebie*), a także zdania oznajmujące, które nie zawierają w swojej strukturze czasowników charakterystycznych dla intencji przeproszenia¹⁷, np.: *Jadziu, nie przyjechałam, bo nie było kiedy; Heniuska, chciałam być u Ciebie, ale jestem obstawiona wnuczkami i nie mam z kim ich zostawić.*

4.2. Akty przeproszenia w rosyjskojęzycznych wiadomościach

Tak jak ma to miejsce w polskojęzycznych tekstach, również wśród rosyjskojęzycznych przeprosin dominują akty o charakterze bezpośrednim (łącznie 20). Rosjanie najczęściej przepraszają za pomocą wypowiedzeń z czasownikiem w formie trybu rozkazującego *извини(-те)* (11), z reguły posługując się konstrukcją *извини(-те) + за со* (6), zob. np.: *Извини за молчание; Ещё раз большое спасибо за всё и извини за беспокойство; Извините за опоздание, была в командировке.*

Inną powszechną formą aktu przeproszenia jest konstrukcja *извини(-те) + zdanie podrzędne dopełnieniowe* (5), zob. np.: *Извини, что сразу не написала; Извините, что не ответила на ваше письмо; Извините, что замедлила с поздравлениями.* W jednym wypadku siła illokucyjna aktu w tej formie została zwiększona poprzez użycie partykuły *пожалуйста*, zob.: *Бабуля, извини пожалуйста, что я так долго не писала.* Autorka powyższego komunikatu zwraca się do swojej babci; zastosowany wykładnik grzeczności może zatem odzwierciedlać szacunek okazywany osobom starszym, charakterystyczny dla kultur o dużym dystansie władzy.

Jednokrotnie zaobserwowano zaś zdanie jednoczłonowe czasownikowe, w którym nie zostało zwerbalizowane przewinienie. Jest ono natomiast wyrażone implicytnie w zdaniu poprzedzającym, którego treść (obietnica) sugeruje, iż autorka wiadomości dawno nie kontaktowała się z odbiorcami i odczuwa z tego powodu żal, zob.: *Напишу. Извините.* Również w jednym wypadku przewinienie komunikowane jest za pomocą zdania pozornie współrzędnego przeciwstawnego, zob.: *Извините, но просьбу пока выполнить не могу, нет ничего.*

Poza tym w zgromadzonym materiale występują przeproszenia bezpośrednie zawierające w swojej strukturze performatyw *просту* (6). Odnotowano dwa akty przyjmujące postać

¹⁷ Akty w formie zdań oznajmujących są pozbawione wykładników przeproszenia, jednak intencję tę można odczytać na podstawie pozostałych elementów struktury aktu (przede wszystkim usprawiedliwień). Przyuszczalnie bowiem sama ich obecność – ze względu na ich częste występowanie w otoczeniu aktów przeproszenia (zob. dalej) – sprawia, że implicytnie wyrażają one intencję przeproszenia.

прости + *за* со (2), zob.: *Прости за опоздание с поздравлением – сидели в глухомани; Прости за мое молчание*. Nieco częściej spotykana jest jednak konstrukcja *прости* + zdanie podrzędne dopełnieniowe (4), zob. np.: *Простите дорогие что очень долго не пишем; Машенька, милая прости, что не ответила на письмо, соберу все до „кучи”, все тебе опишу (...)*¹⁸.

Wyłącznie w jednym wypowiedzeniu wystąpił natomiast analityzm werbo-nominalny, zob.: *Приносим извинения, но нашу близкую встречу мы перенесем на вяземы*.

Podobnie jak ma to miejsce w polskojęzycznych wiadomościach, pośrednie akty przeproszenia ustępują pod względem frekwencji aktom bezpośrednim. Ich centralny komponent stanowią zanegowane formy imperatywne czasowników *не сердись* oraz *не обижайся* (3), zob.: *Нина потеряла твой номер телефона, а приехать не могла. Всё это прошло, ты не сердись на меня; Маша, надеюсь, ты меня поняла с полуслова, не обижайся, я опишу все, все; Берта, (...) я даже не помню, почему так получилось, не обижайся*.

5. Akty obudowujące akty przeproszenia w ramach formuł przepaszających

W tekstach formułowanych w obu językach akty przeproszenia bywają także obudowywane aktami pełniącymi inne funkcje komunikacyjne, które współkonstytuują tzw. formuły przepaszające. Zdaniem M. Marcjanik działanie to ma na celu uniknięcie konfliktu, który mógłby nastąpić w przypadku zastosowania nierozbudowanych, tj. mniej grzecznych i niewystarczających z punktu widzenia odbiorcy aktów przeproszenia. Akty dopełniające przeprosiny z reguły pełnią funkcję usprawiedliwienia wyjaśniającego przyczyny przewinienia. Należą do nich m.in. akty nazywające fakty związane z przewinieniem, akty mówiące o błędnej ocenie rzeczywistości dokonanej przez mówiącego, akty mówiące o tym, że osoba przepaszająca nie kontrolowała swojej wcześniejszej wypowiedzi oraz akty

¹⁸ Mimo sygnalizowanych wcześniej różnic w zakresie potencjału pragmatycznego i użycia czasowników *извините* i *простите*, w analizowanym materiale nie zaobserwowano rozbieżności w ich dystrybucji. Przewaga ilościowa aktów zawierających w swoim składzie leksykalnym czasownik *извините* wskazuje jednak, iż rozpatrywane akty przeproszenia dotyczą głównie niewielkich przewinień oraz cechuje je prymarnie konwencjonalny charakter.

stanowiące przyznanie się do winy¹⁹ (Marcjanik 2000: 25–28). Dalej omówiono akty sąsiadujące z aktami przeproszenia w kontekście pre- oraz postpozycyjnym, które zaobserwowaliśmy w materiale badawczym.

5.1. Polskojęzyczne wiadomości

Zgodnie z przytoczoną wyżej konstatacją M. Marcjanik zdecydowana większość aktów mowy dopełniających akty przeproszenia w polskojęzycznym materiale pełni funkcję usprawiedliwienia wyjaśniającego powody przewinienia. Z reguły akty te określają fakty związane z przewinieniem (75; 81,5% wszystkich aktów obudowujących akty przeproszenia), zob. np.: *Przepraszam bardzo, że tak długo nie pisałam, bo tak zwlekałam z dnia na dzień*; *Przepraszam za spóźnione życzenia, ale właśnie wtedy wyjeżdżałam na wczasy*; *Wybacz za pismo, ale zaraz mam P.K.S.*; *Przepraszam, że tak tę kartkę skierowuję, ale nie znam adresu*; *Babciu, przepraszam, że wszystkie karty takie same, ale w Zawoi innych nie ma*; *Przepraszam bardzo, że tak długo nie pisałam, nie gniewaj się, miałam trochę kłopotów i smutków w rodzinie, był też i pogrzeb – może to wszystko razem się na tołożyło*. Nadawcami aktów usprawiedliwienia są zazwyczaj kobiety, rzadziej spotykane są one w wiadomościach autorstwa mężczyzn.

Oprócz aktów usprawiedliwienia zaobserwowano również akty mówiące o zobowiązaniu zaciąganym przez nadawcę wobec adresata w celu zadośćuczynienia wcześniejszemu przewinieniu (13; 14,1%), zob. np.: *Przepraszam, że tak długo nie dawałam znaku życia, obietuję poprawę po wakacyjnym urlopie*; *Bardzo mi przykro, ale nie będę mogła przyjechać do domu w najbliższą sobotę, przyjadę dopiero w następnym tygodniu*; *Przepraszam za niedotrzymanie słowa odnośnie przyjazdu do Bytomia (...) Niemniej jednak postaram się*

¹⁹ Godzi się odnotować, że na temat struktury aktów przeproszenia wypowiadali się również badacze innych języków. Przykładowo, Andrew D. Cohen i Elite Olshtain utworzyli model aktów przeproszenia w językach angielskim i hebrajskim, zgodnie z którym akty te tworzone są przez następujące komponenty:

- 1) wyrażenie przeprosin:
 - a) wyrażenie żalu (np. *I'm sorry*),
 - b) propozycja przeproszenia (np. *I apologize*),
 - c) prośba o wybaczenie (np. *Forgive me*),
 - d) usprawiedliwienie (pełniące funkcję przeproszenia),
- 2) przyznanie się do przewinienia,
- 3) zaoferowanie zadośćuczynienia,
- 4) obietnica, że przewinienie więcej się nie powtórzy (Cohen, Olshtain 1981: 119).

Model ten znajduje jednak wyłącznie ograniczone zastosowanie w analizie polsko- i rosyjskojęzycznych aktów przeproszenia występujących w wiadomościach przesyłanych na kartach pocztowych, ponieważ część spośród jego elementów rzadko ujawnia się w analizowanych tekstach. Jak bowiem wykazano dalej, Polacy i Rosjanie głównie obudowują przeprosiny aktami wyrażającymi usprawiedliwienie oraz obietnicę zadośćuczynienia odbiorcy.

wywiązać ze swoich obietnic w najbliższym czasie; List wyślę na pewno 26.VII z Wrocławia. Nie zrobiłem tego do tej pory, bo byłem zajęty robotą w L. Przepraszam!; Sławeczko, wybacz, że w wirze codziennych problemów nie złożyliśmy Tobie życzeń w lipcu – jak do nas przyjedziesz – uczymy Twoje święto. Wśród autorów tego rodzaju aktów także dominują kobiety.

Pozostałe typy aktów występują w materiale jednostkowo (1,1% każdy). Należą do nich: akt mówiący o zażenowaniu nadawców spowodowanym popełnionym wykroczeniem (zob.: Pragniemy Cię bardzo przeprosić. Jest nam naprawdę głupio, że jeszcze do tej pory Cię nie odwiedziliśmy, ale tak się jakoś składało²⁰), akt wyrażający nadzieję na dalsze dobre relacje (zob.: Wybaczcie mi za śmiały i odważny list, który upokorzył mnie. Myślę, że dalej będziemy dla siebie wyrozumiali i serdeczni jak dotychczas), akt prośby (zob.: Wanda, bardzo Cię proszę, nie gniewaj się i pisz, bo nic o Was nie słyszę) oraz akt będący zapewnieniem o miłości żywionej do adresatki (zob.: Bardzo Cię kocham i wiem że jestem często niedobra, przepraszam).

5.2. Rosyjskojęzyczne wiadomości

Również wśród rosyjskojęzycznych aktów obudowujących akty przeproszenia dominują akty pełniące funkcję usprawiedliwienia popełnionego przewinienia (8; 57,1%), zob. np.: Извините нас за опоздание с поздравлением, захлопоталась с болезнью Виталика; Простите, дорогие, что очень долго не пишем. Событий за этот период произошло много; Извините, что не ответила на ваше письмо. Приболела и отдыхала 40 дней; Извините за опоздание, была в командировке; Извините, но просьбу пока выполнить не могу, нет ничего. Z reguły spotykane są one w korespondencji kobiet połączonych z adresatami relacją rodzinną.

Rzadziej zaobserwować można akty mówiące o zobowiązaniu zaciąganym wobec odbiorców (2; 14,3%; zob. np.: Напишу. Извините; Машенька, милая, прости, что не ответила на письмо. Соберу все до „кучи” и все тебе опишу) oraz akty wyrażające ubolewanie i/lub samokrytykę z powodu zaistniałego przewinienia (2; 14,3%; zob. np.: Прости за мое молчание, оправдываться конечно не буду, ибо всему виновата я, при

²⁰ Należy nadmienić, iż sam akt mówiący o zażenowaniu nadawców może być rozpatrywany jako pośredni akt przeproszenia, zaś obecny w nim komunikat o uczuciach związanych z przewinieniem może mieć na celu zwiększenie siły illokucyjnej aktu przeproszenia. Przypuszczalnie werbalizacja negatywnych uczuć przez nadawców ma podłoże psychologiczne i wynika z żywionego przez nich przekonania, że spowodowali oni negatywne emocje u adresata.

любых условиях жизни можно найти время, чтобы написать хоть несколько строчек; Прости, что сразу не ответила, всё некуда). Nadawcami komunikatów zawierających w swojej treści powyższe rodzaje aktów są również wyłącznie kobiety.

Jednostkowo (7,1% każdy) odnotowano zaś akt wyrażający nadzieję, iż adresat zrozumie przewinienie odbiorcy (zob.: *Мама, надеюсь, ты меня поняла с полуслова, не обижайся, я опишу все, все*) oraz akt mówiący, że nadawca nie pamięta, dlaczego dopuścił się przewinienia (zob.: *Я даже не помню, почему так получилось, не обижайся*). W obu wypadkach autorkami wiadomości są kobiety.

6. Przedmiot aktów przeproszenia

Jak zaznaczono wcześniej, ostatnim komponentem przeprowadzonego badania była analiza tematyczna przewinień będących bodźcami przeprosin.

6.1. Akty przeproszenia w polskojęzycznych wiadomościach

W toku badania wyodrębniono następujące kategorie tematyczne przewinień wymienianych w aktach przeproszenia w języku polskim:

- 1) brak kontaktu listowego (38,7%),
- 2) niemożność spotkania się (18,3%),
- 3) niewyraźne pismo (13,4%),
- 4) niepotrzebne fatygowanie odbiorców (3,5%),
- 5) skierowanie wiadomości pod niewłaściwy adres (3,5%),
- 6) nienazwane bądź nieskonkretyzowane przewinienie (3,5%),
- 7) niewłaściwy dobór kartek pocztowych (2,8%),
- 8) nieodpowiednie słowa skierowane pod adresem odbiorcy (2,8%),
- 9) inne przyczyny (13,4%).

Jak wynika z powyższego zestawienia, Polacy przepraszają przede wszystkim za to, że nie piszą wiadomości, długo nie odpowiadają na listy bądź rzadko kontaktują się z odbiorcami, zob. np.: *Przepraszam, że tak mało piszę, ale mam mało czasu; Przepraszam, że tak długo nie dawałam znaku życia, obiecuję poprawę po wakacyjnym urlopie; Przepraszam za opóźnienie, lecz bardzo trudno było mi zdobyć Wasz adres*. W tej grupie aktów niekiedy spotykane są bardziej skonkretyzowane przeproszenia, których przedmiotem jest opóźnienie w złożeniu życzeń bądź gratulacji, zob. np.: *Bardzo przepraszam, że na czas nie wysłałem Ci*

życzeń w dniu Twoich Imienin, co spowodowane jest moim terazniejszym płynącym czasem na częstych spacerach. Czynię to teraz, spóźnione co prawda, lecz serdeczne, szczerze; Gorące gratulacje z okazji przybycia nowych członków rodziny (przepraszam, że spóźnione – ale szczerze). Jednokrotnie przeprosiny dotyczą zaś zwlekania z wysłaniem obiecanej widokówki, zob.: *Darku, przepraszam Cię, że dopiero teraz wysyłam tą oczekiwaną widokówkę, ale niestety wakacyjny czas potrafi robić różne niespodzianki*. Obserwacja materiału dowodzi, że składanie przeprosin dotyczących omawianej tematyki jest domeną kobiet połączonych z odbiorcami relacją rodzinną oraz koleżeńską.

Kolejną dużą grupę tworzą przeproszenia dotyczące zaplanowanych wcześniej spotkań, które nie doszły bądź nie będą mogły dojść do skutku, zob. np.: *Przepraszam bardzo, że dzisiaj, tj. w środę, być u Pani nie mogłam; Przepraszam za piątek, nie mogłam przyjść, ponieważ wyjechałam w czwartek do Wałbrzycha; Przepraszam za niedotrzymanie słowa odnośnie przyjazdu do Bytomia. Od miesiąca jestem po prostu uwięzany w domu ze względu na to, że sam się zajmuję gospodarstwem, gdyż mamę mam w szpitalu od 4.01.1971; Bardzo przepraszam, ale ze względu na ten wyjazd przyjadę 20.06*. Wśród autorów tego rodzaju przeproszeń również przeważają kobiety.

Stosunkowo obszerną kategorię konstituują także przeproszenia dotyczące niewyraźnego pisma nadawców, zob. np.: *Przepraszam za pismo, ale piszę na kolanie; PRZEPRASZAM, ŻE PISZE DRUKIEM, ALE PISMO MAM BARDZO NIEWYRAŻNE; Przepraszam za te bazgroły!!!*. Przewinienia tego typu stanowią przedmiot zarówno męskich, jak i kobiecych przeprosin.

Nieco rzadziej spotykane są – przeważnie w kobiecych listach – przeproszenia za różnego rodzaju kłopoty sprawione adresatom, zob. np.: *Przepraszam za ew. kłopot, który sprawilem; Basiaczku – przepraszam za kłopot i fatywę, ale przyjaciółka zaopatrzyła mnie na tę podróż; Bardzo Cię przepraszam za kłopot, sprawiony moim listem*.

Równie często w materiale występują przeproszenia dotyczące adresów, na które wysyłane są wiadomości. Ich nadawcy z reguły przepraszają, że zapomnieli właściwego adresu odbiorców, zob. np.: *Przepraszam, że tak tę kartkę skierowuję, ale nie znam adresu; Bardzo przepraszamy, ale nie mamy twojego adresu i dlatego wysyłamy do Mamy; Daruj, że nie przesyłam na adres prywatny, ale moja mózgowica nie może go zapamiętać*. Ta tematyka przeprosin spotykana jest w wiadomościach autorstwa kobiet oraz grup mieszanych.

W części aktów przewinienie dotyczy zaś kartek pocztowych, na których wysłano wiadomości do adresatów. Nadawcy przepraszają, że wysłali pustą bądź nietematyczną

kartkę (zob.: *Przepraszam bardzo za pustą kartkę, ponieważ koleżanka przez omyłkę wrzuciła do skrzynki (...); Przepraszam za nietematyczną kartę*), że wysłali kilka takich samych kartek (zob.: *Babciu, przepraszam, że wszystkie karty takie same, ale w Zawoi innych nie ma*) oraz że nie nakleili znaczka (zob.: *Przepraszam za brak znaczka na kartce świątecznej, gdyż uszło to mojej uwadze przez rozartagnienie*). Przeprosiny zaliczone do tej kategorii dominują w korespondencji kobiet.

Przedmiotem przeprosin bywają także słowa użyte przez nadawcę w poprzednim liście, które mogły urazić odbiorców, zob. np.: *Marysiu, b. Cię przepraszam za ten list, że coś takiego zaistniało; Wybaczcie mi za śmiały i odważny list, który upokorzył mnie, myślę, że dalej będziemy dla siebie wyrozumiali i serdeczni jak dotychczas*. Odwołania do tego rodzaju wykroczeń odnotowano wyłącznie w wiadomościach autorstwa mężczyzn skierowanych do kobiet.

Natomiast w kilku wypadkach przewinienie nie zostało wyrażone bądź nie jest skonkretyzowane, tak iż nie można jednoznacznie określić jego tematyki, zob. np.: *Wanda, bardzo Cię proszę, nie gniewaj się i pisz, bo nic o Was nie słyszę; Wielkie Przeprosiny; Nic Ci nie powiedziałam, bo Beata mnie zawiadomiła dopiero w piątek. Przepraszam!; Pani Janinko, bardzo Panią przepraszam, ale nie będę mogła zrealizować tego, bo mi bardzo pilna sprawa wypadła*.

Przewinienia zwerbalizowane w treści pozostałych aktów mają okazjonalny charakter. Wśród nich można wyodrębnić m.in. przesłanie innego niż oczekiwane wydania książki (zob.: *Przepraszam, że jest inne wydanie tej książki, ale zapodziałam gdzieś tą waszą i udało mi się odkupić taką*), przekręcenie nazwiska (zob.: *Jeżeli przekręciłam nazwisko, to bardzo Ciebie przepraszam, ale jak sam widziałeś, miałam twój adres prowizorycznie napisany*), mimowolne urażenie odbiorcy (zob.: *Chciałem Cię przeprosić, że w czasie pobytu w Sopocie, byłem cały czas nieswój. Nękały mnie moje osobiste kłopoty. Jeśli czymś uraziłem, to wybacz*) czy niepożegnanie się z adresatem (zob.: *Przepraszam, że się nie pożegnałam*). Warto także zwrócić uwagę na humorystyczne przeprosiny, których przedmiotem jest niemożność znalezienia kartki pocztowej przedstawiającej plażowiczki, zob.: *Przepraszamy, ale niestety widokówki ze zbliżeniem plażujących się babek nie mogliśmy dostać*.

6.2. Akty przeproszenia w rosyjskojęzycznych wiadomościach

Z kolei w rosyjskojęzycznych aktach przeproszenia zostały zwerbalizowane następujące przewinienia:

- 1) brak kontaktu listowego (77,3%),
- 2) zgubienie numeru telefonu (4,5%),
- 3) niemożność spełnienia prośby (4,5%),
- 4) niepokojenie odbiorcy (4,5%),
- 5) odwołanie spotkania (4,5%),
- 6) niesprecyzowane przewinienie (4,5%).

Powyższa lista pokazuje, że Rosjanie przepraszają głównie za to, że nie piszą do odbiorców tudzież nie kontaktują się z nimi w inny sposób, zob. np.: *Бабуля, извини пожалуйста, что я так долго не писала; Извини за молчание; Простите, дорогие, что очень долго не пишем. Событий за этот период произошло много.* W tej grupie aktów zaobserwowano także przeproszenia za spóźnione życzenia, zob. np.: *Извините нас за опоздание с поздравлением, захлопоталась с болезнью Виталика; Прости за опоздание с поздравлением – сидели в глухомани.* Większość aktów przeproszenia dotyczących niekontaktowania się z adresatami dotyczy jednak faktu, że nadawcy nie odpowiedzieli bezpośrednio po otrzymaniu od nich wiadomości, zob. np.: *Прости, что сразу не ответила, всё некуда; Извините за опоздание, была в командировке; Извините, что не ответила на ваше письмо, приболела и была в отпуске 40 дней.* Akty zaliczone do tej grupy są najczęściej spotykane w wiadomościach przekazywanych przez kobiety w gronie rodzinnym.

Akty o innej tematyce występują w materiale badawczym jednostkowo. Odnotowano wiadomość, w której treści nadawcy informują odbiorców, że spotkają się z nimi w innym miejscu niż wcześniej zaplanowali, przepraszając ich za zmianę lokalizacji, zob.: *Приносим извинения, но нашу близкую встречу мы перенесем на Вязёмы.* Ponadto pojedyncze akty przeproszenia dotyczą niemożności spełnienia prośby odbiorców (zob.: *Извините, но просьбу пока выполнить не могу, нет ничего*) oraz braku możliwości odwiedzenia adresatki (zob.: *Нина потеряла твой номер телефона, а приехать не могла. Всё это прошло, ты не сердись на меня*). W treści innej wiadomości zamieszczono zaś akt przeproszenia o niesprecyzowanym przedmiocie („za wszystko”), który presuponuje wiedzę partnerów interakcji o przewinieniu nadawcy, zob.: *Извините за всё.* Natomiast przeproszenie za bezzasadne niepokojenie odbiorcy stanowi uzupełnienie aktu podziękowania umiejscowionego w obrębie formuły dziękczynnej, zob.: *Мы получили письмо и открытку почти одновременно, а ответ после получения открытки дали сразу. Ещё раз большое спасибо за всё и извини за беспокойство.*

7. Wnioski

Wielopłaszczyznowa eksploracja aktów przeproszenia ujawniła zarówno podobieństwa, jak i różnice w polsko- i rosyjskojęzycznym materiale tekstowym. Rozbieżności zaobserwowano m.in. w sferze usytuowania aktów przeproszenia w obrębie badanych wiadomości – świadczące o odmiennych wzorcach tekstów funkcjonujących w obu grupach. Wskazano także, że niewielka liczba aktów przeproszenia w rosyjskojęzycznych wiadomościach może być pochodną dużego dystansu władzy oraz mniejszej autonomii jednostki wynikającej z kolektywistycznego charakteru kultury rosyjskiej. Oprócz tego analiza dowiodła, że w tekstach napisanych w obu językach dominują bezpośrednie akty przeproszenia. Warto zauważyć, że charakterystyczne dla szablonowych rosyjskich przeproszeń performatywy *извини(-me)* oraz *пocmu(-me)* – ze względu na użycie form imperatywnych czasowników – również mogą stanowić językowe odzwierciedlenie dużego dystansu władzy. Poza tym odnotowano, że sięganie po przeproszenia, jak również obudowywanie ich innymi aktami o funkcji grzecznościowej stanowi domenę kobiet. Obserwacja ta koresponduje ze wskazaną wcześniej spotykaną w literaturze tezą dotyczącą częstszego występowania aktów etykiety w języku kobiet, a także psychologicznej dyspozycji kobiet do przejawiania troski o przyjazne relacje z innymi ludźmi²¹, której odzwierciedleniem na płaszczyźnie języka są m.in. akty grzecznościowe. Tendencja ta jest również odzwierciedlona w tematyce przeprosin, które w większym stopniu czynią zadość konwencji grzecznościowej aniżeli odnoszą się do faktycznych przewinień, stanowiąc przede wszystkim oznakę pamięci oraz troski o odbiorców.

Przeprowadzona analiza dowodzi również, że przeproszenia stosowane w polsko- oraz rosyjskojęzycznej korespondencji pocztówkowej są aktami o naturze peryferyjnej, zaś ich forma językowa rzadko wykracza poza utarte szablony. Wydaje się, iż konwencjonalność przeproszeń może wiązać się z otwartym kanałem komunikacji (rozumianym jako dostępność tekstu zamieszczonego na pocztówce dla postronnych czytelników, gdyż kartki pocztowe z reguły nie były wysyłane w kopertach) oraz małym rozmiarem pocztówek, wymuszającym formułowanie krótkich wypowiedzi.

²¹ W tej kwestii zob. artykuł Walesa 2014.

Bibliografia

- Авакимян, Софья С. [Avakimyan, Sophia S.], Надежда М. Перельгут [Nadezhda M. Perel'gut] (2010) „К вопросу о прагматике извинения”. *Вестник Нижневартковского государственного университета*, 3; 3–11.
- Агаркова, Ольга А. [Agarkova, Olga A.], Людмила В. Путилина [Lyudmila V. Putilina] (2017) „Прагмалингвистические особенности формул извинения в современном русском языке”. *Вестник Оренбургского государственного университета*, 6 (206); 32–37.
- Акишина, Алла А. [Akishina, Alla A.], Наталья И. Формановская [Natalya I. Formanovskaya] (1978) *Русский речевой этикет (Пособие для студентов иностранцев)*. Москва: Русский язык.
- Апресян, Юрий Д. (ed.) [Apresyan, Yuri D.] (2004) *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Москва: Языки славянской культуры.
- Austin, John L. (1962) *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Czapiga, Zofia (2007) „Funkcje komunikacyjne rosyjskich performatywów *извините*, *простите* i ich polskich ekwiwalentów”. [W:] Andrzej Charciarek, Piotr Czerwiński (red.) *Język w kontekście społecznym i komunikacyjnym. Rusycystyczne studia konfrontatywne*. Katowice: Oficyna Wydawnicza Waclaw Walasek; 146–154.
- Cohen, Andrew D., Elite Olshain (1981) “Developing a Measure of Sociocultural Competence. The Case of Apology”. *Language Learning*, 31 (1); 113–134.
- Dzienisiewicz, Daniel (2020) „Czy zdrowie, szczęście i pomyślność stanowią podstawowe składniki formuł życzeń „bez względu na okazję”?”. [W:] Katarzyna Wojan (red.) *Wokół pewnego cytatu*. Warszawa: BEL Studio; 87–98.
- Dzienisiewicz, Daniel (2021a) „Akty podziękowania w treści polsko- i rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych”. *Studia Rossica Gedanensia*, 8; 47–65.
- Dzienisiewicz, Daniel (2021b) *Językowy obraz wartości w polsko- i rosyjskojęzycznych aktach życzeń przesyłanych na kartach pocztowych* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. UAM dr. hab. Piotra Nowaka). Poznań: Wydział Neofilologii UAM.
- Dzienisiewicz, Daniel, Piotr Wierzchoń (2017) „Z prac nad korpusem polsko- oraz rosyjskojęzycznych wiadomości przesyłanych na kartach pocztowych w drugiej połowie XX w. Zagadnienia transkrypcji i anotowania”. *Napis*, 23; 277–301.

- Edmondson, Willis J. (1981) "On Saying You're Sorry". [W:] Florian Coulmas (red.) *Conversational Routine: Explorations in Standardized Communication Situations and Prepatterned Speech*. The Hague: Mouton Publishers; 273–288.
- Fraser Bruce, William Nolen (1981) "The Association of Deference with Linguistic Form". *International Journal of the Sociology of Language*, 27; 93–109.
- Gałczyńska, Alicja (2002) „Niedefinicyjne funkcje performatywu *przepraszam*”. *Poradnik Językowy*, 4; 16–24.
- Гловинская, Марина Я. [Glovinskaya, Marina Ya.] (1993) „Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов”. [В:] Елена А. Земская [Elena A. Zemskaya] (ed.) *Русский язык и его функционирование. Коммуникативно-прагматический аспект*. Москва: Наука; 158–215.
- Hofstede, Geert, Gert Jan Hofstede (2007) *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Holmes, Janet (1990) "Apologies in New Zealand English". *Language in Society*, 19; 155–199.
- Kozicka-Borysowska, Żaneta (2002) „Pragmatyczne aspekty aktu mowy przeproszenia”. [W:] Grzegorz Szpila (red.) *Język trzeciego tysiąclecia II*. Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej „Tertium”; 381–389.
- Kozicka-Borysowska, Żaneta (2003) „Прагматико–семантический обзор речевого акта „извинения” в русском и польском языках”. [W:] *Русское слово в мировой культуре*. Санкт–Петербург: „Политехника”; 102–108.
- Kozicka-Borysowska, Żaneta (2008) *Akt mowy przeproszenia. Studium pragmalingwistyczne*. Szczecin: Wydawnictwo Print Group.
- Ларина, Татьяна В. [Larina, Tatiana V.] (2007) „Когда и за что извиняются англичане и русские: сопоставительный анализ коммуникативного поведения”. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Русские и иностранные языки и методика их преподавания*, 4; 88–95.
- Lipson, Maxine (1994) "Apologizing in Italian and English". *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 32 (1); 19–39.
- Marcjanik, Małgorzata (2000) *Polska grzeczność językowa*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Masłowska, Ewa (1991) „Proszę, dziękuję, przepraszam”. [W:] Janusz Anusiewicz, Małgorzata Marcjanik (red.) *Język a Kultura*, tom 6: *Polska etykieta językowa*. Wrocław: Wiedza o Kulturze; 81–88.

- Olshtain, Elite, Andrew Cohen (1983) "Apology: A Speech Act Set". [W:] Nessa Wolfson, Elliot Judd (red.) *Sociolinguistics and Language Acquisition*. Rowley, MA: Newbury House; 18–35.
- Owen, Marion (1983) "Apologies and Remedial Interchanges: A Study of Language Use in Social Interaction". Berlin, New York, Amsterdam: Mouton.
- Ozóg, Kazimierz (1990) *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*. Warszawa – Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Puchała, Jaśmina (2012) „Przepraszam, proszę, dziękuję – o polskiej i rosyjskiej etykiecie językowej”. *Postscriptum Polonistyczne*, 2 (10); 303–325.
- Ратмайр, Ренате [Ratmayr, Renate] (2003) *Прагматика извинения: Сравнительное исследование на материале русского языка и русской культуры*. Москва: Языки славянской культуры.
- Reiter, Rosina M. (2000) *Linguistic Politeness in Britain and Uruguay*. Amsterdam: John Benjamins.
- Rudyk, Anna (2015) „Rosyjskie odpowiedniki przekładowe performatywu „przepraszam””. *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica Rossica*, 11; 91–98.
- Searle, John R. (1969) *Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Щербакова, Ирина А. [Shcherbakova, Irina A.] (2012) „Стандартные формулы в речевом акте извинения в русском языке”. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 151; 146–154.
- Sicińska, Katarzyna (2020) „Wierność, powinność, uniżoność i inne kategorie grzeczności językowej w finalnych formułach epistolarnych XVIII wieku”. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 27 (47); 163–183.
- Sugimoto, Naomi (1997) "A Japan – U.S. Comparison of Apology Styles". *Communication Research*, 24 (4); 349–369.
- Suszczyńska, Małgorzata (1999) "Apologizing in English, Polish and Hungarian: Different Languages, Different Strategies". *Journal of Pragmatics*, 31 (8); 1053–1065.
- Трофимова, Нэлла А. [Trofimova, Nella A.] (2008) *Экспрессивные речевые акты. Семантический, прагматический, грамматический анализ*. Санкт-Петербург: ВВМ.
- Trosborg, Anna. "Apology Strategies in Native/Non-native Speakers of English". *Journal of Pragmatics*, 11 (1); 147–167.

- Волкова, Марина М. [Volkova, Marina M.] (2011) „Коммуникативный акт извинения: специфика структуры и синтаксического оформления (на материале русского и сербского языков)”. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, 6 (2); 100–104.
- Walesa, Czesław (2014) „Różnice w zakresie religijności kobiet i mężczyzn”. *Horyzonty psychologii*, 4; 45–66.
- Wierzbicka, Anna (1983) „Genry mowy”. [W:] Teresa Dobrzyńska, Elżbieta Janus (red.) *Tekst i zdanie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich; 125–138.
- Земская, Елена А. [Zemskaya, Elena A.], Маргарита В. Китайгородская [Margarita V. Kitajgorodskaya], Нина Н. Розанова [Nina N. Rozanova] (1993) „Особенности мужской и женской речи”. [В:] Елена А. Земская [Elena A. Zemskaya], Дмитрий Н. Шмелев [Dmitry N. Shmelev] (ред.) *Русский язык в его функционировании*. Москва: Наука: 90–136.